

ТҮРКСТАН КРАЙЫНДАГЫ ТИЛДЕРДИН КОЛДОНУЛУШУН ТАРЫХЫЙ ТАЛДОО

Токтогулова Гүлжамал Тыныбековна - Б.Осмонов атындагы ЖАМУ,
философия илимдеринин кандидаты, доцент
toktogulova.72@mail.ru

Аннотация

Бул илимий макалада Түркстан крайынын жашоосундагы тилдердин колдонулушу тарыхый талдоого алынды. Илимий чөйрөгө сунушталган макаланын географиялык алкагы болуп жалпы Түркстан крайы эсептелсе, хронологиялык чектери катары XIX кылымдын экинчи жарымынан XX кылымдын башына чейинки мезгил эске алынды. Тарыхнаамалык жана булакнаамалык материалдар катары ошол мезгилде жазылып калган эмгектер, кийинки изилдөөлөр, архивдик маалыматтар да пайдаланылды.

Макаланы даярдоодо илимий иш жазууда колдонулуучу илимий ыкмалар, принциптер сакталып, Түркстан крайындагы тилдердин колдонулушу темасынын алкагындагы маалыматтар топтоштурулуп, теориялык анализ жүргүзүлдү.

Макалада тарыхый-архивдик маалыматтардын негизинде Түркстан крайындагы тилдердин колдонулуу процесси, Орусиянын көп улуттуу мамлекетке айлануусу, калк улуту боюнча эмес, дини боюнча классификациялангандыгы, христиан эмес калктын көпчүлүгү укуктары жана милдеттери чектелген чет элдиктер категориясына киргендиги, негизги маани орусташтыруу саясатына анын ичинде тил чөйрөсүнө берилгендиги, анын натыйжасында крайда билингвизм калыптангандыгы каралды.

Илимий макаланын жыйынтыгы катары улуттук тил саясаты бүткүл өлкө боюнча дагы, айрым региондордо дагы өзгөргөндүгү белгиленди.

Түйүндүү түшүнүктөр: Орусия империясы, Түркстан крайы, орус-тузем мектептери, жадидизм, жаңы усулдагы мектептер, ислам, мадраса, мактаб, колонизация, орусташтыруу, билингвизм.

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЯЗЫКОВ В ТУРКЕСТАНСКОМ КРАЕ

Токтогулова Гүлжамал Тыныбековна - ЖАГУ имени Б. Осмонова,
кандидат философских наук, доцент

Аннотация

В данной научной статье проведен исторический анализ использования языков в жизни Туркестанского края. Географической рамкой статьи, представленной научному сообществу, является Туркестанский край в целом, а хронологическими границами-период со второй половины XIX века до начала XX века. В качестве историографических и источниковых материалов использовались написанные в то время работы, последующие исследования, архивные данные.

При подготовке статьи были соблюдены научные методы, принципы, применяемые при написании научной работы, собраны данные по теме использования языков Туркестанского края, проведен теоретический анализ.

В статье на основе историко-архивных данных рассмотрен процесс использования языков в Туркестанском крае, превращение России в многонациональное государство, классификация населения не по национальности, а по религии, большинство нехристианского населения отнесено к категории инородцев с ограниченными правами и обязанностями, основное значение придается политике русификации, в том числе языковой сфере, в результате которой в крае сформировался билингвизм.

В заключение исследовательской статьи было отмечено, что национальная языковая политика изменилась как по всей стране, так и в отдельных регионах.

Ключевые понятия: Российская империя, Туркестанский край, русско-туземные школы, джадидизм, школы нового метода, ислам, мадраса, мактаб, колонизация, русификация, билингвизм.

HISTORICAL ANALYSIS OF THE USE OF LANGUAGES IN THE TURKESTAN REGION

*Toktogulova Guljamal Tynybekovna - JASU after B. Osmonov.
ph.d. associate professor*

Abstract

This scientific article provides a historical analysis of the use of languages in the life of the Turkestan region. The geographical scope of the article presented to the scientific community is the Turkestan region as a whole, and the chronological boundaries are the period from the second half of the XIX century to the beginning of the XX century. The works written at that time, subsequent research, and archival data were used as historiographical and source materials.

During the preparation of the article, scientific methods and principles used in writing scientific work were observed, data on the topic of using the languages of the Turkestan region were collected, and a theoretical analysis was carried out.

Based on historical and archival data, the article examines the process of using languages in the Turkestan region, the transformation of Russia into a multinational state, the classification of the population not by nationality, but by religion, the majority of the non-Christian population is classified as foreigners with limited rights and duties, the main importance is attached to the policy of Russification, including the language sphere, as a result of which Bilingualism has formed in the region. In conclusion of the research article, it was noted that the national language policy has changed both throughout the country and in individual regions.

Key concepts: Russian empire, Turkestan region, russian-native schools, jadidism, schools of the new method, islam, madrasa, maktab (school), colonization, russification, bilingualism.

Кирришүү. Кыргызстандын эгемендикке ээ болушу кыргыз коомундагы бир топ өзгөрүүлөрдүн жаралуусун, улуттук аң-сезимдин, руханий-адеп-ахлактык баалуулуктардын жанданышын шарттады. Кыргыз элинин объективдүү жана чыныгы тарыхын калыбына келтирүү аракеттери ишке аша баштады. Илимий изилдөөлөрдө дагы, мамлекеттик документтерде да ата мекендик тарыхты терең, жаңы методологиялык көз караш менен кайра карап чыгуунун зарылдыгы белгиленди. Көз карандысыздыкка жетүүнүн шарапаты менен тарыхый тамырларды таанып-билүү, улуттук каада-салттарыбызды, нарктуулугубузду, салттык билимибизди калыбына келтирүү иштери колго алынып, бул милдетти аткаруу элдин тарыхын жана турмушун чагылдырган мамлекеттик тилин өнүктүрүү менен байланыштуу экендиги актуалдуу маселе катары байма-бай көтөрүлө баштады. Анткени, дүйнө элдеринин мамлекеттик тили баарлашуунун каражаты катары гана эмес, улуттук кадыр-барктын, улуттук маданияттын, мыкты адеп-ахлактык сапаттардын символу катары да кабылданып келгендиги анык. Тил-муундардын ортосун байланыштырып турган звено, ал бир гана азыркы илимди, маданиятты, жалпы жетишкендиктерди гана чагылдырбастан, алардын мурдагы абалы, тарыхы тууралуу кабардар кылып, ар бир элдин өзүнө таандык баалуулуктарын кийинки муунга өткөрүп берет. Бир катар окумуштуулар белгилегендей, ар бир доор элдин жашоосунун бардык тарабына, анын ичинде улуттун тилине из калтырат. Тарых барактарынан белгилүү болгондой, адамзаттын жаралуусун тил көрүнүшү коштоп, ар бир элдин тагдырынан кабар берип, тарыхын сактап, келечекке өткөрүп берүүчү ролду ойнойт.

Учурдагы кыргыз коомундагы көрүнүштөргө таянсак, мамлекеттик тил маселеси актуалдуу маселелердин бирине айланып, аны өнүктүрүү, колдонуу сунуштары менен коштолууда. Көйгөйлүү көрүнүшкө кептелүүнүн себебине көңүл бурсак, бир учурларда Түркстан крайы анын курамында кыргыз эли Орусия империясынын курамында болгондугу, орус бийлигинин максаты орусташтыруу саясатын ишке ашыруу экендиги, бул саясатты ишке

ашыруудагы эң негизги функция тилге тиешелүү экендиги байкалат. Демек, Түркстандын көп улуттуу калкы адегенде падышалык бийлик тарабынан, андан соң тоталитардык советтик система тарабынан ар тараптуу кысымдарга, анын ичинде тилдик кысымдарга дуушар болгон десек жаңылбайбыз.

Материалдар жана изилдөө методдору. Түрстан крайындагы тилдердин колдонулушун илимий өңүттө анализдөөдө төмөндөгү негизги принциптер эске алынды: объективдүүлүк, функционализм, системалуулук, тарыхыйлуулук, илимийлүүлүк жана саясий, коомдук-экономикалык, руханий процесстердин себептик байланышынын закон ченемдүүлүгү. Ал эми илимий ыкмалар Түрстан крайындагы тилдердин колдонулуу фактыларын сүрөттөө менен гана чектелбестен, аларга түшүндүрмө берүү, илимий мааниси жогору болгон тиешелүү маалыматтарды анализдөө зарылдыктарын шарттады. Тарыхый маалыматтарга таянуу менен, Түркстан крайынын жашоочулары колдонушкан тил болумушун салыштыруулар анын алкагында тарыхый-генетикалык, тарыхый-салыштыруу, тарыхый-анализ, тарыхый-мезгилдештирүү, тарыхый-системалуулук, диахрондук анализ методдору пайдаланылды.

Түрстан крайындагы тилдердин колдонулушун, бул чөлкөмдөгү тилдик кырдаалды сүрөттөөдө лингвистикалык жана социалдык өзгөрмөлөрдүн катышынан анализдей турган комплекстүү мамиле жасоо эске алынды. Илимий ыкмалар менен изилдөө тил болумушунун көп түрдүү аспектилерин, ар түрдүүлүгүн, тилдин өнүгүү тарыхын, функциясын тактоого жакындан жардам берет. Колониалдык Орусиянын Түркстан крайындагы административдик, анын ичинде орусташтыруу, орус тилин жайылтуу саясатын чагылдырган официалдуу, официалдуу эмес көз караштагы тарыхый эмгектерин анализдөө менен, илимий иш жазууда колдонулуучу ыкмалар аркылуу илимий макала жыйынтыкталды.

Тыянактар жана талкуулар. XIX кылымдын аягы XX кылымдын башындагы Түркстан тарыхынын айрым проблемаларын алгачкы иликтөөлөр падышалык Орусия тарабынан аймакты колониялаштыруу мезгилинде башталгандыгы [1] тарых беттеринен көп эле кездешет. Алар, ошол доордогу окуялардын түздөн-түз күбөлөрү же катышуучулары катары белгилүү болушкан. Авторлор, Түркстан крайындагы кездешкен «цивилизатордук» миссиянын милдеттери жана ийгиликтери тууралуу баяндашкан. Кээ бирлери отчет формасында жазылып калган. Бул багытта С.Граменицкийдин, П.Знаменскийдин, В.Наливкиндин, Н.Остроумовдун эмгектери арналып [2], алар маселени билим берүү саясатынын нугунда карап, чөлкөмдүн элдеринин өнүгүшү үчүн орус тилин үйрөнүүнүн маанисин баса белгилешкен. Бул маселеге улуттук интеллигенциянын өкүлдөрү, анын ичинде жадиддер да кызыгышкандыгы маалым. Бул өкүлдөр башка элдердин тилдерин үйрөнүүнүн маанилүүлүгүн танбастан, элдин улуттук идентификациясынын жана өзүн-өзү сыйлоосунун элементтеринин бири катары эне тилин сактоо жана өнүктүрүү зарылдыгына маани беришкендигин [3] белгилей кетүүгө болот.

Советтик мезгилдеги тил саясатын чагылдырган эмгектердин да арбын экендиги белгилүү. Бирок, Ата мекендик изилдөөчүлөр партиялык цензурадан көз каранды болуусун эске алуу зарыл. Себеби, элдин улуттук баалуулуктарга умтулуусу, көз карандысыздыкка болгон аракеттери, улуттук маданияты менен тилине болгон өзгөчө мамилеси көңүл сыртында калып, улутчул, антисоветтик катары күнөөлөр тагылып келгендиги бүгүнкү тарыхтын реалдуулугу. Андыктан, изилдөөчүлөр илимий багыттарды анын ичинде тил маселесин изилдөөдө советтик бийликтин саясатын колдошкон [4]. Белгилей кетүүчү нерсе, советтик бийликтин алгачкы жылдарында айрыкча, тоталитардык режимдин күчтөнүп турган

мезгилинде улуттун кызыкчылыгын көздөгөн кыргыз коомунун алгачкы интеллигенциясынын өкүлдөрү массалык репрессиялоонун курмандыктарына айланышып, буржуазиялык улутчул деген күнөөлөр тагылган. Алардын сап башында алгачкы кыргыз профессору К.Тыныстанов турат. Мындай көрүнүш бир гана кыргыз элинде эмес коңшу элдерде да кездешкендигин тарых тастыктап турат. Көбүнчө улуттарга тиешелүү маселелердин алкагындагы эмгектер конфискацияланып, авторлору жазага тартылышкан.

Авторлор: «көп улуттуу өлкөлөрдөгү буржуазиялык мамлекеттин тил саясатынын маңызы, үстөмдүк кылган улуттар улуттук азчылыктарга өз тилдерин радио, басма сөз, мектеп ж.б. аркылуу таңуулаган жерде, үстөмдүк кылган улуттардын тилдери башка элдердин тилдерине кысым көрсөтүп турат, аларды турмуш-тиричилик карым-катнаштары менен чектелген колдонуунун тар чөйрөсүнө түртөт» - дешкен пикир менен ынанууга болот[5.95].

Колониалдык Орусиянын Түркстан крайына ээлик кылуусун жана анын административдик саясатынын ишке ашуусун чагылдырган, анализдеген эмгектердин арасында негизинен орус тилин улуттук чөйрөгө киргизүүнүн ийгиликтери даңазаланып, кош тилдүүлүктүн оң жактары белгиленип, улуттук тилдерди өнүктүрүү проблемалары дээрлик ачыкталган эмес[6.]. Болгону, материалдар жана фактылар жалпыланып, тарыхый картина объективдүү, ачык жазылган эмес, ал эми тил маселелери бийликтин конъюнктуралык талаптарына ылайык, «улуттардын сөзсүз биригүүсү» жөнүндөгү большевиктик жободон чыга алышкан эмес.

Колониалдык Орусиянын административдик саясатынын негизги багыттарынын бири болуп, орусташтыруу саясаты анын ичинде тилдик саясатты ишке ашыруу болгон. Окумуштуулардын пикирине ылайык: «Улуттук тил саясаты бүткүл өлкө боюнча дагы, айрым региондордо дагы өзгөргөндүгү, Александр Пнин (1855-1881) реформалык башкаруу мезгили катаал тил саясатынын мезгили болгондугу, бул Орусияны тездетилген капиталдаштырууга, бирдиктүү рынокту өнүктүрүүгө, бирдиктүү административдик системага, армиянын күчөшүнө, билим берүү аркылуу орус маданиятынын жайылышына байланыштуу болгондугу, Николай Пнин (1894-1917) мезгилинде, айрыкча 1905-жылдагы революциядан кийин, оппозициялык кыймылдардын, анын ичинде улуттук кыймылдардын кысымы астында, аны либералдаштыруунун айрым тенденциялары байкалгандыгы, XIX кылымдын ортосунда узакка созулган күрөштүн натыйжасында Түркстан Орусия империясы тарабынан басылып алынгандыгы, крайда башкаруунун ар кандай формалары орнотулгандыгы, 1865-жылы Оренбург генерал-губернаторлугуна кирген Түркстан облусу түзүлгөндүгү, 1867-жылы Түркстан генерал-губернаторлугу болуп кайра түзүлгөндүгү, ар кандай колониялык режимдин маңызы-жергиликтүү улуттардын элдерин эзүү, аймактын ресурстарын алуу, метрополия маданиятын киргизүүдөн тургандыгы, Орусия өзүнүн максаттарына жетүү үчүн, баарынан мурда, басып алынган жерлердеги аскердик-административдик бийлик системасын бекемдөө, зордук-зомбулук менен орусташтыруу иштерин жүргүзгөндүгү, падышачылыктын саясатынын биринчи кезектеги милдеттеринин бири Түркстанды Орусия империясынын ажырагыс бөлүгүнө айландыруу болгондугу, ошондо бул аймак улуттук көз карандылыкка айланаарын билгендиги» [7] белгиленген.

Жогоруда белгиленип өткөндөй, Түркстан крайында «аскердик» башкаруу системасы түзүлүп, биринчи орунга крайды колониялаштыруунун негизги принциби катары көчүрүү саясатын колго алышкан [8.20], бөтөн тил, бөтөн маданият, православие тамыр алган, орус кыштактары бардык жерлерде, мисалы Анжиян уездинин Благовещенское айылында

түзүлгөн [9.13]. Ошентип көчүрүү саясатынын натыйжасында Түркстанда улуттук курамы күчтүү чыгыш славян диаспорасы түзүлүп, анын негизги бөлүгү орустар болгон [10.58].

Ошентип, Түркстан крайында орус тилдүү калктын санынын олуттуу жогорулоосу орус тилин колдонуу чөйрөсүн кеңейтти. Анын натыйжасында жергиликтүү калктын тилдерине жана маданиятына текебердик менен мамиле жасоо көрүнүшү үстөмдүк кыла баштады, метрополиядан көчүрүлүп келгендер жергиликтүүлөрдүн тилин үйрөнүүгө умтулбастан, тескерисинче, орус тилди билүүнү талап кылышты, Орусия империясы дискриминациялык тил саясатын жүргүздү, орус тили мамлекеттик тил деп жарыяланды, тактап айтканда, Орусия империясынын мыйзамдарынын кодексинин үчүнчү беренесинде, «орус тили армияда, флотто жана бардык мамлекеттик жана коомдук түзүлүштөрдө жалпы мамлекеттик жана милдеттүү тил» - [7.22] деп жазылды. Жергиликтүү калктын кыйшаюусуз баш ийүүдөн башка чарасы калбагандыгын, тилдик дискриминация сот системасындагы соттон коргоону издеген жергиликтүү калкка өзгөчө оор тийгендигин белгилей кетели.

Жергиликтүү калкты жапырт орус тилинде сүйлөтүү бир топ татаалдыктарга дуушар болгондуктан, орус офицерлери менен чиновниктери чыгыш тилдерин үйрөнүүсү талап кылынып, биринчи генерал-губернатор фон Кауфман да бул ишти жөнгө салууга салым кошуп, жергиликтүү тилдер курстары ачылып, окуу китептери жана сөздүктөрү түзүлгөндүгү, бирок натыйжалуу жыйынтык болбогондугу тууралуу да маалыматтар кездешет [7.25].

Түркстан крайынын тил чөйрөсүндөгү дискриминациянын элементтери катары баары метрополиянын тилинде сүйлөөнүн талап кылынуусун, бул тилди билбеген адамдардын коомдук-саясий жана мамлекеттик башкаруу багыттарынан четтетилүүсүн айтууга болот. Ошентип, Түркстан крайында жергиликтүү калктын бир эмес бир нече тилде сүйлөгөндүгү башкаруу системасында бир топ татаалдыктарды жараткандыктан, администрациянын бардык мүчөлөрүнө өздөрү жетекчилик кылган аймактын тилин үйрөнүү тапшырмалары берилгендигин, бул маселе боюнча жүргүзүлгөн талкуулоолор жана дискуссиялардын материалдары 1906-жылы басма сөздө: «жергиликтүү тилдерди үйрөнүү маселеси боюнча материалдардын жыйнагында» басылып чыккан [11]. Кийинки басма сөздө, тактап айтканда «Зерафшан» гезити келгиндердин жергиликтүү тилдерди билбегендигинин себептерин «биздин аткаминерлер бардык жерде бирдей өжөрлүк менен кызмат кылган элдин тилин жана тиричилигин билгиси келбейт» деп жазып чыккан [12].

XIX кылымда жергиликтүү калктын тилдерин үйрөнүү борбору катары 1879-жылы Ташкентте ачылган Түркстан мугалимдер Семинариясы экендиги басма сөздө: «Ал педагогикалык окуу жай гана болбостон, жергиликтүү тилди билген чиновниктерди жана квалификациялуу котормочуларды даярдагандыгы менен белгилүү. 1901-жылы пайда болгон чыгыш таануу коомунун Ташкент бөлүмү да өз ишмердүүлүгүнүн программасына орус чиновниктери жана офицерлери үчүн жергиликтүү тил курстарын уюштурушкан, мындай курстарды жыл сайын уюштуруп турушкан. Бул коом орус тилин жергиликтүү калкка жана жергиликтүү тилдерди орустарга жайылтуу үчүн көп күч-аракет жумшады. Коомдун негизги максаттары 1902-жылдын 3-январындагы жолугушууда көптөгөн ардактуу коноктордун катышуусунда айтылды, Ташкенттеги орус-тузем мектептеринин биринде жергиликтүү калк үчүн кечки орус тили курстарын ачуу, орус жана чыгыш тилдери курстарын уюштурууну жана жакынкы жетекчиликти башкармалыктын катчысы полковник Ягеллога тапшыруу, толук программа иштерин басып чыгаруу жана өзбек тилине которуу каралган» деп жазып чыккан [13]. Кийинки сандарында, көп өтпөй өзбек тили жана араб жазуусу курстары ачылгандыгы жазылды [14].

Ошентип, Ташкентте билим берүүнү башкаруу багытында, 1876-жылдын январынан тартып окуу жайлардын жана канцеляриялардын башкы инспекторунан турган Түркстан аймагындагы окуу жайлар башкармалыгы ачылган күндөн тарта[15] крайдын бардык окуу жайларына көзөмөл жүргүзүлүп, 1876-жылы Ташкентте Орто Азиядагы биринчи эркектер жана аялдар прогимназиялары ачылып, 1881-жылы кайра түзүлгөн гимназияда 1896-жылы 704 адам окуп, 1879-жылы Ташкентте орус жана орус-тузем мектептеринин мугалимдерин даярдоо үчүн Орто Азиядагы биринчи мугалимдер семинариясы ачылып, 1883-1917-жылдары Түркстан мугалимдер семинариясын 447 адам аяктап, мугалимдер семинариясында өзбек тили дагы окутулуп, В.П. Наливкин биринчи мугалими болгондугун кабарлаган автор, бул окуу жайлардын бардыгы орус тилинде окутууну киргизишти жана аймакта орус тилинин жайылышына объективдүү салым кошушту. Алар орус-тузем мектептеринин системасы аркылуу мамлекеттик орусташтыруу саясатын ишке ашырууга тийиш болгон педагогдорду даярдашкан. Жергиликтүү калк өз балдарын орус мектептеринде окутууга умтулушпагандыктан, орус-тузем мектептерин түзүү зарыл деп табылды. Ошентип, 1887-жылдын 1-январына карата орус мектептеринде Түркстандагы жергиликтүү улуттардан болгону 245 бала билим алган [7.39] - дейт. Мектептерде негизинен орус мугалимдери сабак беришкен, жергиликтүү мугалимдердин саны салыштырмалуу өтө аз, айрыкча кыргыз коомунда өтө аз болгон.

Ошол мезгилдеги Түркстан крайындагы орус тилинин кирүүсүнө жол койгон, орус-тузем мектептеринин ачылышын колдогон адамдар ошол жылдардагы кырдаалга реалдуу баа беришип, Түркстанды бошотуу ал кезде мүмкүн эмес экенин, ал эми империянын мамлекеттик тили катары орус тилин жана орус маданиятын билүү крайдын жашоочуларынын дүйнө таанымын кеңейтүүгө, алардын экономикалык турмушка көбүрөөк катышуусуна өбөлгө түзөөрүнө ынанышкан. Ошондуктан, Орусиянын курамында жашаган Түркстан крайында көп тилдүү калк жашагандыгына карабастан, орус тилин негизги тилге айландыруу багытында болгон күч аракеттер жумшалгандыгын белгилей кетүүгө болот.

Корутунду. Жыйынтыктап айтканда, Түркстан крайынын колониалдык Орусиянын курамында кириши менен орус администрациясынын саясаты бийликти өз колуна алган.

Тарыхый маалыматтардан байкалгандай, алгачкы учурларда Орусия крайды өздөштүрүү, чийки затты ташып кетүү, аскердик тартипти киргизүү, жергиликтүү калкты баш ийдирүү сыяктуу саясатты колго алса, кийинчерээк, орус тилин жайылтуу, орус тилин үйрөнүүгө мажбурлоо, көчүрүү, орус-тузем мектептерин ачуу саясатын ишке ашырган.

Түркстан крайындагы коомдук турмуштун бурулуштарын байкоодо джадиддер коомдун түп-тамырынан бери кайра куруу жана башкаруу милдеттерин ишке ашырууга аракеттенишип, алар агартуучулук идеяларды пропагандалоого, жергиликтүү калктын руханиятын чыңдоого олуттуу көңүл бурушкан.

Орус тили алгач поселоктордогу жаңы типтеги мектептерде гана окутула баштагандыгы белгилүү. Кийинчерээк орус тилин үйрөнүү демилгеси таңуулана баштаган мезгилде, Түркстан крайынын жашоочуларынын нааразычылыгы күч алган [16.44]. Ошого карабастан, орус тилин жайылтуу, орусташтыруу саясаты андан ары улантылып, 1970-жылы Түркстанда биринчи басма сөз органы «Түркстан ведомости» орус тилинде жарык көргөн.

Жергиликтүү элдин тилинде жарык көргөн басма сөз органдарына токтолсок, өзбек тилинде жарык көргөн гезиттер 1913-жылдан тарта чыга баштаса, кыргыз элинде 1924-жылы 7-ноябрда Ташкентте кыргыз тилинде жарык көргөн «Эркин Тоо» гезитин айтууга болот.

Бир катар изилдөөчүлөр белгилегендей, жергиликтүү калкка орто билим берүү орус тилинде сунушталган.

Колдонулган адабияттар:

1. Бродский М. 35-летию Ташкентского городского общественного самоуправления. Т.1912: Гейер И. Весь Русский Туркестан. Т.1908: Его же Туркестан. Т.1909: Добромыслов А. Ташкент в прошлом и настоящем. Т.1912. Кауфман А. К вопросу о русской колонизации Туркестанского края. СПб, 1903., Лагофет Д. Бухарское ханство под русским протекторатом. Т. I-II. СПб 1911. Масальский В. Туркестанский край. СПб. 1913 и др.
2. Граменицкий С. Очерк развития народного образования в Туркестанском крае. Т.1896. Знаменский П. Участие Н.И.Ильминского в деле инородческого образования в Туркестанском крае. Казань 1900; Наливкин В.Н. Туземцы раньше и теперь Т.1913; Остроумов Н. К истории народного образования в Туркестанском крае. Личные воспоминания. Т. 1895 и др.
3. Айни С. Хар миллат уз тили билан фахр этар// Ойна. 1914. №35 Гаспринский И. Русское мусульманство (мысли, заметки, наблюдения) // Звезда Востока. 1991. №4; Рауф Музаффар Г. Тил ва имло масаласи // Садои Туркистон.1914. №60.
4. Поливанов Е. Проблема латинского алфавита в турецких письменностях М.1923. Яковлев Н.Ф. Развитие национальной письменности у восточных народов Советского Союза и зарождение их национальных алфавитов // Революционный Восток М.1928. №3. Якубинский Л.П., Ф де Соссюр о невозможности языковой политики // Языковедение и материализм. Вып 2, М.1931 и др.
5. Базиев А.Т., Исаев М.И. Язык и нация. М.1973. С.95.
6. Арутюнов С.А. Народы и культуры. Развитие взаимодействие. М.1989; Белодед И.К. Ленинская теория национального языкового строительства. М.1972; Губогло М.Н. Интегрирующая функция языка. М.1975; Дешериев Ю.Д., Протченко И.Ф. Развитие языков народов СССР в советскую эпоху. М.1968.; Исаев М.И. О языках народов СССР. М.1973; Его же Социолингвистические проблемы языков народов СССР М.1982 и др.
7. Асатова, Г.Р. Языковая политика в Узбекистане в XX веке: суть, последствия и уроки [Текст]: тарых илим. канд. ... дис.: 07.00.02 /Г.Р.Асатова. – Ташкент, 2005. – 185б.
8. Туркестанские ведомости 1902. 28-февраль, 20-бет.
9. Статистический обзор Ферганской области за 1914г. Скобелев. 1917, с.13
10. Абдурахимова Н., Рустамова Г. Колониальная система власти в Туркестана во второй половине XIX – первой четверти XX веков. Т.1999, с.58.
11. Фергана, 1906, 15-февраль.
12. Зарафшан. 1906. 23-февраль.
13. Туркестанские ведомости 1902, №4.
14. Туркестанские ведомости 1902, №6.
15. Вечерний Ташкент 1992, 17 апреля.
16. Мусульманские депутаты Государственной Думу России 1907-1917 гг. Сборник документов и материалов Уфа 1998. С.44.